

**Bárány Erzsébet: Hungaro-Ucrainica. Magyar–ukrán
kapcsolatok: nyelvi interferenciák és nyelvészeti kapcsolatok
(Єлизавєта Барань: Hungaro-ucrainica. Угорськo-українськi
зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти)**

(Beregszász–Ungvár: II. RFKMF – Rik–U Kiadó. 2021. 310 p.)

(Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У». 2021. 310 p.)

Magyarországon a szlavisztikai vizsgálatoknak nagy hagyománya van. Nem véletlen, hiszen a magyar szókészlet jelentős része valamely szláv nyelvből került át az több évszázados együttélés következményeként. Viszont a nyelvek közötti kapcsolat kétoldalú: a szláv nyelvek is jelentős számban tartalmaznak hungarizmusokat. Nincs ez másként a hivatalossá nem régen vált ukrán nyelv esetében sem. A kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar kölcsönszavainak vizsgálata éppen ezért kiemelt témaköre volt a helyi dialektológiai vizsgálatoknak is, de sok átvétel a standard nyelvváltozatban is meghonosodott. A korábbi kutatásokra alapozva készült el az a 2021 végén megjelent ukrán nyelvű kötet, mely módszereiben ötvözi a magyarországi szlavista hagyományokat az ukrán nyelvészeti, dialektológiai, lexikográfiai gyakorlattal.

A szerző, Bárány Erzsébet korábban (2009 és 2020 között) megjelent 18 tanulmánya (a kötet végén megtalálható ezek jegyzéke eredeti megjelenési helyükkel) alapján született monográfia több szempontból vizsgálja a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatokat. Olyan hungarizmusokat közöl, elemez, melyek korábbi nyelvészeti munkákban, szótárakban lelhetők fel, de vizsgálja a különböző ukrán nyelvjárások magyar kölcsönszavait, illetve a szépirodalmi alkotásokban felbukkanó átvételeket is. Jelentős részét teszi ki a kötetnek az a gazdag tudománytörténeti áttekintés, mely olyan jeles nyelvészek munkásságát tárja az olvasó elé, akik korábban a szerző által is vizsgált terület kimagasló képviselői voltak. Ahogy a kötet előszavában Zoltán András megfogalmazza, az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok vizsgálatára a kárpátaljai kutatók különösen alkalmasak, hiszen mindkét nyelv birtokában vizsgálódhatnak, különösen, ha (mint Bárány Erzsébet is) nyelvészeti ismereteket is mindkét nyelv kapcsán szereztek.

A szerző bevezető gondolatai után három nagy tartalmi egységbe rendezi az alfejezeteket, melyeket tömör összefoglaló rész zár. A gazdag szakirodalmi jegyzék (439 tétel) után mellékletként egy hucul népmese, s annak magyar fordítása olvasható, majd a monográfiában való tájékozódást segítő az elemzett hungarizmusok szómutatója, oldalszámokkal együtt.

Az első fejezetet felvezető sorok vázolják a magyar–keleti szláv kapcsolatok kezdetét, illetve azt a produktív kutatási folyamatot, mely az érintkező nyelvek kölcsönhatására vonatkozott mind Magyarországon, mind Ukrajnában, különösen Kárpátalján.

2002–2003-ban jelent meg Jevhen Tymčenko *Anyagok a XV–XVIII. századi irodalmi nyelv szótárához* című munkája. A kiadványba olyan lexémák is bekerültek, melyek hangzása hasonló a magyar és az ukrán nyelvben. Bárány Erzsébet ezek közül 15 hungarizmusnak vizsgálja az etimológiáját (pl. *добоуш* < m. *dobos*, *кабатъ* < m. *kabát*, *кочъ* < m. *kocsi*). Mindegyik szócikk tartalmazza a szó jelentését és korábbi előfordulásait. Megállapítja, hogy ezek a 17–18. század környékén honosodtak meg a nyelvben, s több közülük lengyel közvetítéssel került az ukránba.

A 14–17. századi régi ukrán nyelvemlékekben előforduló hungarizmusok szintén így kerültek a szókészletbe, s főleg az ukrán katonai terminológiát érintik. Két szótár anyagát alapul véve (Hrynchyshyn–Humets'ka–Kernys'kyj szerk.: *A XIV–XV századi óukrán nyelv szótára*, 1977–1978; Hrynchyshyn–Chikalo szerk.: *A XVI. század és a XVII. század első felének ukrán nyelvi szótára*, 1994–2017) 29 lexéma (pl. *гаталомъ* < m. *hatalom*; *варыишъ*, *варишъ*, *варошъ* < m. *város*; *мещеръ*, *мештеръ* < m. *mester*) etimológiáját kutatja az alfejezetben a szerző, s alátámasztja, hogy bár nem nagy számban, de az óukrán nyelvben is megjelentek a magyar kölcsönszavak.

Borys Hrinčenko szerkesztésében (1996–1997) jelent meg *Az ukrán nyelv szótára* (Словарь української мови) című kiadvány az egyik legjelentősebb lexikográfiai gyűjtemény, hiszen a valós nyelvhasználatot rögzítette: nemcsak az irodalmi nyelvből, de a nyelvjárásokból is merítette anyagát. Így kiemelkedő kutatási forrás a nyugat-ukrán nyelvváltozatok vizsgálatakor. Bárány Erzsébet e szótár anyagát tanulmányozva 16 tematikus csoportba sorolja a benne fellelhető hungarizmusokat, melyek elemzése szerint közvetlen átvételek, vagy a román, a szlovák, esetleg a lengyel nyelv közvetítette kölcsönzések. A következő témakörökbe osztályozta a gyűjtött anyagot: 1. élőlények és szerveik nevei (*катун* < m. *katona*; *байс*, *баюс* < m. *bajusz*), 2. állatok jellemzői (*барнавий*, *барнастий* < m. *barna*), 3. ruházat, öltözködés (*бунда* < m. *bunda*, *калан* < m. *kalap*), 4. mindennapi élet (*бокрейда* < m. *bokréta*, *коршов* < m. *korsó*), 5. tárgyak (*бокор* < m. *bokor*, *дараба* < m. *darab*), 6. emberi tulajdonságok, állapot (*банність* < m. *bánat*, *бізувати* < m. *bízik*), 7. betegség (*бетега*, *бетегота* < m. *beteg(ség)*), 8. cselekvés és állapot (*байлувати* < m. *bajlódik*, *фалатати* < m. *falat* származékként), 9. népi hiedelem (*босорканя* < m. *boszorkány*), 10. ételek és dohánytermékek (*леквар* < m. *lekvár*, *доган*, *дуган* < m. *dohány*), 11. lakás (*салаи*, *салашина* < m. *szállás*), 12. mérték (*дарабчик* < m. *darab*, *фалат* < m. *falat*), 13. temetkezés helye (*темеміс* < m. *temető*), 14. anyagok (*баршан* < m. *bársony*), 15. határozószók (*гіяба* < m. *hiába*), 16. egyéb (*галдамаи* < m. *áldomás*, *хомар* < m. *határ*, *хисен* < m. *haszon*). Az elemzésből kiderül, hogy a 19–20. századi ukrán nyelvben a mindennapos együttélés kapcsán számos hungarizmus honosodott meg, melyek közül több a standardba is bekerült.

A további alfejezetekben (*Magyar kölcsönszavak az ukrán irodalomban*) arra is rávilágít a szerző, hogy nemcsak a mindennapos nyelvhasználatban nyilvánul

meg a vizsgált nyelvek egymásra hatása: ukrán nyelvű irodalmi alkotásokban, stilisztikai eszközként is előszeretettel használják a kölcsönszavakat nemcsak a kárpátaljai ukrán szerzők. Hiszen a 19–20. században kiemelt témájuk volt a falusi emberi sorsok ábrázolása, céljuk pedig az ukrán nyelv fejlesztése. Az irodalmi alkotásokban előforduló hungarizmusokkal korábban Baleczky Emil és Lizanec Péter is foglalkozott. Jelen kötetben a szerző Les' Martovych, Marko Cheremshyna, Osyp Makovej és Tymotej Borduliak műveiből összesen 22 magyar kölcsönszót (pl. *хочен* < m. *haszon*, *рунмату* < m. *ront*, *rongál*, *легінь* < m. *legény*) elemez, a szócikkekben feltüntetve jelentésüket, eredeti alakjukat, a szépirodalmi alkotásban, illetve korábbi nyelvészeti munkákban való előfordulásait.

A kárpátaljai ukrán szerzők műveiben előforduló hungarizmusok című részben három olyan szerző munkáit tekinti át a szerző, akik a második világháború után alkottak, s kapcsolatban álltak a magyar nyelvvel, tudományossággal. Az 50 lexémát elemezve arra a következtetésre jutott, hogy Čendej prózai alkotásaiban került a nem ukrán standard nyelv-elemeit, csupán 4 hungarizmus (*кабат* < m. *kabát*, *легінь* < m. *legény*, *ланц* < m. *lánc*, *зотар* < m. *határ*) fordult elő nála stilisztikai céllal. Potušniak műveiben 30 lexémát találhatunk (*бохтар* < m. *bakter*, *гати* < m. *gatyá*, *фейгодноть* < m. *főhadnagy*, *олгодноть* < m. *alhadnagy*, *пенге* < m. *penge*). A posztmodern költő, Midjanka viszont előszeretettel használta a técsői nyelvjárást verseiben (*бароуковий* < m. *barack*, *габа* < m. *hab*, *дараба* < m. *darab*, *ювсаг* < m. *jószág*), s nem került a kölcsönszók használatát sem.

A kárpátaljai nyelvjárási elemek etimológiájának kérdéséhez című fejezetben a szerző kiemeli Baleczky Emil munkásságát, aki a kárpátaljai nyugat-ukrán nyelvjárások hungarizmusait vizsgálva 72 szó etimológiáját határozta meg. Ezek közül több *Az ukrán nyelv etimológiai szótárába* is bekerült. 30 lexéma eredetét tovább elemzi, pontosítja Bárány Erzsébet: pl. *анталь* < m. *antal* 'boroshordó', *бурчий* < m. *bér*, *візлиця* < m. *vizsla*, *гарцювати* < m. *harcol*.

A második rész (*A magyarországi ukrainisztika története*) bevezetőjében a szerző kiemeli, hogy Magyarországon nagy hagyománya van a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatásának. Ezt a kijelentését a következő alfejezetekkel támasztja alá, melyekben részletezi tudománytörténeti kutatásait. A bemutatott tudósok életét, munkásságát, tudományos érdeklődésük alakulását követhetjük nyomon az alapos, mindenre kiterjedő leírásokban. A részletes bibliográfiájuk pedig a további kutatásokhoz nyújt segítséget azoknak, akik érdeklődnek Csopely László, Bonkaló Sándor, Hiador Sztripszky, Dezső László, Baleczky Emil, Mokány Sándor, Kótyuk István és Udvari István tevékenysége iránt. A jeles szlavisták, etimológusok életútját végigkövetve az adott országnak, régióknak nem csak az aktuális tudományos életével, de politikai, társadalmi körülményeinek alakulásával is megismerkedhet az olvasó.

A harmadik nagy fejezet az ukrán–magyar és a magyar–ukrán szótárkészítés történetével foglalkozik a kezdetektől napjainkig. Első munkaként Dóhovies Bazil 1835-ös kéziratát emeli ki (*Kijegyzése azon szóknak, amelyek hason hangzatúak vagy és értelményűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben*), majd szól Mitrák Sándor, Halász Cirill, Kubek Emil, Hodinka Antal és Udvari István gyűjteményéről is. Bemutatja a 20–21. század fordulója óta megjelent kiadványokat is (a Hungarológiai Központ, az Ungvári Nemzeti Egyetem, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársai által szerkesztett szótárak), melyek a kárpátaljai magyar kisebbség államnyelv-elsajátítását kívánják elősegíteni.

A munka zárásaként Bárány Erzsébet összefoglalja monográfiája következtetéseit, s felhívja arra a figyelmet, hogy az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok vizsgálata, a szótárak készítése mindenképpen hozzájárul a további tudományos együttműködések alakításához.

A monográfiát kézbe véve nem csak a szlavisztika, a nyelvi kapcsolatok, az etimológia iránt érdeklődő szakemberek találnak érdekfeszítő olvasmányra. Haszonnal forgathatja az is, aki szociolingvisztikai, dialektológiai vizsgálatokat folytat, tervez Kárpátalján, illetve azok is, akik csupán laikus érdeklődéssel kívánnak többet megtudni a többnemzetiségű, többnyelvű régióról.

DUDICS LAKATOS KATALIN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
dudics.katalin@kmf.org.ua